

УДК 314.72(477):323.1

DOI: 10.24144/2078-1431.2026.1(36).82–96

Іван Артёмов,

кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора НН інституту
євроінтеграційних досліджень

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6926-8329>

Світлана Зуб,

провідний фахівець ННІ євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4238-9401>

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

В статті окреслені актуальні аспекти проблеми реалізації міграційно-демографічної політики України.

Міграційний рух в Україні характеризується значним перевищенням чисельності вибулого населення над кількістю прибулого протягом дуже тривалого періоду.

Збройна агресія викликала вимушену міграцію у безпрецедентному з часів Другої світової війни масштабі: українці, що проживали на територіях, на яких ведуться бойові дії, або тимчасово окупованих територіях, стали масово переміщуватися не лише до відносно безпечних регіонів України, а і до інших країн.

Ситуація ускладнюється тим, що частина українських сімей після припинення або скасування воєнного стану та обмежень на виїзд може воз'єднатися за межами України: жінки, які матимуть прийнятну роботу і житло, мотивуватимуть своїх чоловіків до переїзду. Водночас імовірне збільшення кількості розлучень зменшуватиме шанси на повернення жінок.

Ключові слова: міграція, демографія, стратегія демографічного розвитку, зовнішня політика.

The article outlines the topical aspects of the problem of implementing Ukraine's migration and demographic policy.

The migration movement in Ukraine has been characterized by a significant excess of the number of out-migrants over the number of in-migrants for a very long period of time.

The armed aggression caused forced migration on an unprecedented scale since World War II: Ukrainians living in the territories where hostilities are taking place or in the temporarily occupied territories began to move en masse not only to relatively safe regions of Ukraine but also to other countries.

The situation is complicated by the fact that some Ukrainian families may reunite outside Ukraine after martial law and travel restrictions are lifted or terminated: women who have acceptable jobs and housing will motivate their husbands to move. At the same time, a likely increase in divorce rates will reduce the chances of women returning.

Keywords: migration, demography, demographic development strategy, foreign policy.

Після проголошення незалежності Україна долучилася до глобальних процесів, зокрема й міграційних. Перші кроки щодо формування державної міграційної політики були зроблені у листопаді 2010 року після отримання Плану дій із лібералізації візового режиму з Європейським Союзом [9]. На початковому етапі реалізації цього плану передбачалося ухвалення Національної стратегії управління міграцією.

У 2011 році указом Президента було затверджено Концепцію державної міграційної політики України [6]. Водночас цей документ не забезпечував належного узгодження міграційної політики з іншими напрямками державної діяльності, зокрема зі стратегіями соціально-економічного та демографічного розвитку. Концепція зазнала критики з боку фахівців. Подальші події, зокрема гібридна агресія Російської Федерації проти України, масові внутрішні переміщення населення та набуття чинності Угодою про асоціацію з ЄС, зумовили необхідність переосмислення підходів до регулювання міграційних процесів.

З метою правового врегулювання та зменшення міграційно-демографічних викликів Кабінет Міністрів України 12 липня 2017 року ухвалив розпорядження № 482, яким було схвалено Стратегію державної міграційної політики України до 2025 року [13].

За оцінкою провідного фахівця НІСД з питань соціальної політики Олени Малиновської, Стратегія 2017 року, порівняно з попередніми концептуальними напрацюваннями, характеризується більш комплексним і глибоким підходом. Вона включає низку нових прогресивних положень, які раніше майже не висвітлювалися в політичних документах. Зокрема, передбачено зменшення адміністративних перешкод для свободи пересування громадян, перегляд дозвільних процедур щодо виїзду та перебування за кордоном. Також визначено завдання сприяти реінтеграції українських мігрантів, розвитку співпраці з діаспорою та заохоченню репатріації закордонних українців. Відповідно до потреб соціально-економічного розвитку, Стратегія передбачає залучення висококваліфікованих іноземних спеціалістів і створення умов для продовження перебування іноземних студентів в Україні після завершення навчання. Окремий акцент зроблено на інтеграції іммігрантів в українське суспільство як двосторонньому процесі, що передбачає участь як самих мігрантів, так і приймаючого населення [8].

Після фахового обговорення плану заходів із реалізації зазначеної стратегії Експертна рада з питань міграційної політики НІСД представила свої напрацювання під час ґрунтовної науково-практичної конференції «Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України», що відбулася 19 грудня 2019 року [8].

Вагомим результатом роботи учасників стала дискусія щодо положень Глобального договору про безпечну, впорядковану та легальну міграцію, ухваленого ООН у грудні 2018 року. Документ передбачає реалізацію державами-підписантами низки заходів, зокрема:

- розроблення та впровадження комплексної стратегії вдосконалення міграційної статистики;

- забезпечення зіставності та сумісності національних даних на міжнародному рівні;
- зміцнення спроможностей щодо збору, обробки й поширення інформації;
- пошук нових джерел даних, зокрема із використанням великих даних;
- стимулювання міжвідомчої взаємодії для запобігання дублюванню функцій;
- створення та розвиток дослідницьких і освітніх центрів з питань міграції для вивчення передового досвіду, а також економічних, соціальних і політичних аспектів міграційних процесів;
- починаючи з 2020 року, включення до програм переписів населення питань, пов'язаних із міграцією (зокрема щодо країни народження, громадянства, попереднього місця проживання, причин переміщення тощо);
- інтеграцію стандартизованих модулів щодо міграції до обстежень домогосподарств і робочої сили з метою аналізу соціально-економічної інтеграції мігрантів;
- посилення координації між державними органами, що оперують міграційними даними, та національними статистичними установами, зокрема через використання адміністративної інформації (перетин кордону, візи, дозволи на проживання, реєстри населення тощо);
- розроблення та застосування міграційних профілів, які охоплюють усі аспекти міграції — від потреб ринку праці до соціальних, економічних та екологічних наслідків;
- налагодження співпраці з ключовими зацікавленими сторонами як у країнах походження, так і в країнах призначення мігрантів.

Наведений перелік повністю відповідає актуальним потребам України та переконливо свідчить про доцільність і необхідність творчого застосування положень Глобального договору про безпечну, впорядковану та законну міграцію для вдосконалення національної міграційної політики [7].

Активізація міграційних процесів зумовлює потребу створення належних умов для інтеграції мігрантів у соціальне середовище приймаючого суспільства.

Аналіз Стратегії державної міграційної політики України до 2025 року дає підстави виокремити важливий комплекс передбачених заходів, серед яких:

- забезпечення можливості іноземним студентам залишатися в Україні протягом року після завершення навчання, а також запровадження спрощених умов для отримання дозволів на проживання і працевлаштування за наявності пропозиції роботи за спеціальністю;
- проведення регулярних опитувань щодо становища іноземців;
- налагодження ефективного обміну інформацією між територіальними громадами, громадськими організаціями та державними інституціями, зокрема щодо чисельності та структури мігрантських спільнот, їхніх потреб і проблем;

- розроблення та поширення інформаційно-просвітницьких матеріалів мовами національних громад для ознайомлення іммігрантів із механізмами захисту від дискримінації;
- створення умов для адаптації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти з метою інтеграції мігрантів і біженців, які недостатньо володіють державною мовою, зокрема шляхом упровадження спеціальних методик навчання та видання відповідних підручників;
- розроблення програм для українських дітей, спрямованих на формування толерантності, поваги до різноманіття, недискримінації та рівності, із включенням практичних завдань;
- формування ефективної системи інформування населення щодо важливості активної імміграційної політики та розвитку толерантного ставлення в суспільстві;
- забезпечення обміну персоналізованими даними між Державною міграційною службою та Адміністрацією Державної прикордонної служби щодо осіб, які втратили підстави для законного перебування в Україні;
- опрацювання механізмів залучення мігрантів, зокрема через впровадження програм циркулярної міграції;
- визначення категорій мігрантів, на яких може поширюватися процедура легалізації [10].

Реалізація окреслених заходів у межах Стратегії державної міграційної політики до 2025 року була покликана зменшити наявні виклики, спричинені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками [2].

Ключові внутрішні чинники міграції:

Серед внутрішніх передумов, зокрема пов'язаних із наслідками російської агресії з 2014 року, варто виділити:

- значний рівень галузевого та регіонального безробіття в умовах війни та структурних змін в економіці;
- істотне зниження добробуту окремих соціальних груп і водночас потребу у фінансових ресурсах для придбання житла, здобуття освіти дітьми чи започаткування власної справи, що складно забезпечити легальним шляхом;
- дисбаланс між реальними витратами на життя в Україні та значно нижчим рівнем оплати праці порівняно з країнами потенційного працевлаштування.

Основні зовнішні чинники міграції визначаються переважно ситуацією на міжнародному ринку праці:

- стабільний попит на українських працівників, як легальних, так і нелегальних, у країнах-реципієнтах;
- значно вищий рівень заробітної плати та більш привабливі умови працевлаштування за кордоном;
- можливості легалізації перебування з перспективою подальшої зміни місця постійного проживання тощо.

Узагальнено трудову еміграцію громадян України можна поділити на три основні групи, які різняться за статусом, умовами та тривалістю за-

йнятості, а також за професійними, демографічними та освітніми характеристиками мігрантів і географією їхнього працевлаштування:

- офіційна (легальна) трудова міграція — виїзд за кордон через ліцензовані посередницькі структури з працевлаштування;
- неофіційна (прихована) легалізована міграція — декларування туристичних або приватних цілей поїздки при фактичному нелегальному працевлаштуванні;
- неофіційна (прихована) нелегальна міграція — зайнятість у тіньовому секторі економіки приймаючих країн (зокрема у приватних домогосподарствах, готельно-ресторанній сфері, сільському господарстві та ін.).

До негативних наслідків трудової міграції належать:

- погіршення вікової структури населення через зростання частки осіб похилого віку та скорочення молоді;
- депопуляційні процеси: смертність перевищує народжуваність, що, за прогнозами ООН, може призвести до скорочення чисельності населення України до трохи понад 36 млн осіб до 2050 року;
- дисбаланс між працездатним і непрацездатним населенням (зокрема, значне перевищення кількості пенсіонерів над працюючими);
- «відплив інтелекту», що негативно впливає на науково-технічний потенціал країни (до 35% українських науковців працюють за кордоном, спостерігається старіння наукових кадрів);
- зростання дефіциту висококваліфікованих фахівців на національному ринку праці [2].

Нагальною є модернізація державної міграційної політики, яка, за оцінкою доктора економічних наук Андрія Гайдуцького, повинна передбачати вирішення таких ключових завдань:

1. Сприяння поверненню українських мігрантів.

Міжнародний досвід засвідчує, що ефективна політика репатріації ґрунтується на поєднанні фінансово-економічних та організаційних інструментів, зокрема мотиваційних програм. Їх впровадження спершу стимулює зростання грошових переказів та інвестицій від мігрантів, а згодом сприяє їх добровільному поверненню. Важливу роль відіграє взаємодія держави з фінансово-банківським сектором. Серед дієвих інструментів — розміщення облігацій серед діаспори: протягом останніх десятиліть близько 20 країн (зокрема Індія та Ізраїль) залучили понад 50 млрд доларів, спрямованих на розвиток інфраструктури, фінансування державного боргу та реалізацію соціально значущих проектів.

2. Розбудова організаційних механізмів.

На початковому етапі доцільним є створення Міністерства у справах мігрантів і діаспори, яке формуватиме та реалізовуватиме політику їх реінтеграції. Подібні центральні органи функціонують у 46 країнах (зокрема у Вірменії, Грузії, Ірландії, Канаді) і координують співпрацю з донорами та розробку мотиваційних інструментів. Паралельно необхідно сформувати спеціалізовані підрозділи на центральному й регіональному рівнях влади (у світі їх понад 400 у 56 країнах), а також запровадити посади аташе з питань мігрантів при дипломатичних установах України.

3. Залучення іноземних іммігрантів.

З огляду на те, що українці посідають провідні позиції серед іммігрантів у країнах ЄС, прогнозується щорічний виїзд 300–400 тис. осіб. Водночас демографічна криза призводить до додаткових втрат близько 200 тис. населення щороку. Таким чином, для компенсації відпливу та природного скорочення людського потенціалу Україні необхідно щорічно залучати приблизно 500–600 тис. іммігрантів, що дозволить підтримати економічний розвиток.

4. Інституційне забезпечення у фінансово-банківській сфері.

У багатьох країнах (близько 30) при провідних банках функціонують спеціалізовані підрозділи, які розробляють фінансові продукти для залучення коштів мігрантів і діаспори. Окрім банківського сектору, важливим є залучення міжнародних донорів і діаспорних організацій. Водночас державна політика має стимулювати повернення мігрантів через впровадження мотиваційних програм, спрямованих на збільшення їхніх грошових переказів та інвестицій в Україну. Найбільш успішні практики у цій сфері демонструють Ірландія, Ізраїль, Філіппіни та Індія.

Упровадження зазначених економічних і організаційних заходів сприятиме налагодженню ефективної взаємодії з українськими мігрантами, активізації їх інвестиційної діяльності та створенню умов для повернення, зокрема через розвиток підприємництва на батьківщині.

Поряд із викликами, спричиненими глобальними міграційними процесами, серйозною проблемою для України залишається питання внутрішньо переміщених осіб (ВПО), чисельність яких сягнула близько 7,5 млн осіб. Починаючи з 2014 року, після анексії Криму та розгортання бойових дій на Донбасі, особливої актуальності набуло забезпечення належних умов для розміщення та інтеграції переселенців із цих територій.

Перша хвиля ВПО сформувалася навесні 2014 року внаслідок анексії Криму. Основна частина переселенців залишила півострів у період із березня по серпень 2014 року. Серед них переважали політично активні громадяни, журналісти, представники релігійних громад, студенти, які прагнули продовжити навчання в українських закладах вищої освіти, а також фахівці, діяльність яких була пов'язана з українським законодавством або ліцензіями (зокрема юристи, нотаріуси, фармацевти, підприємці малого бізнесу). Головною причиною їхнього переїзду стало небажання залишатися на тимчасово окупованій території. Водночас із початком антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях сформувалася нова, значно чисельніша хвиля внутрішньо переміщених осіб.

Якщо перші переселенці з Донбасу керувалися переважно політичними мотивами, не сприймаючи порядків самопроголошених утворень, то подальша ескалація бойових дій змусила тисячі людей залишати свої домівки задля порятунку життя. За первинними даними, оприлюдненими у червні 2014 року, кількість ВПО з Донбасу становила трохи більше 3 тисяч осіб. Однак кожне загострення ситуації спричиняло нові хвилі масового переселення. Найбільш інтенсивними вони були у липні–серпні та жовтні 2014 року, а також у січні–лютому 2015 року. Переміщення з

районів бойових дій здебільшого відбувалося стихійно, з мінімальними запасами речей і коштів, нерідко з ризиком для життя.

За офіційними урядовими даними, станом на 23 жовтня 2015 року з тимчасово окупованих територій і районів проведення АТО до інших регіонів України було переміщено 973 120 осіб. Із них 951 891 особа — з Донецької та Луганської областей, а 21 229 — з Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Серед переселенців налічувалося 162 717 дітей та 476 882 особи з інвалідністю й люди похилого віку [15].

Масштаби внутрішнього переміщення населення наочно ілюструє ситуація в Закарпатській області. Станом на березень 2024 року в регіоні перебуває понад 400 тис. переселенців, з яких майже 150 тис. мають офіційний статус ВПО. У результаті чисельність населення області зросла приблизно на 30%.

Згідно з інформацією Міністерства економіки України, до Закарпаття було релоковано близько 17% усього переміщеного бізнесу, що робить область другою після Львівської за обсягами прийнятих підприємств із зон бойових дій. На початку березня 2024 року в регіоні функціонувало 231 підприємство різних форм власності, які перенесли свою діяльність до області. Крім того, орієнтовно 200 нових підприємств було створено внутрішньо переміщеними особами та суб'єктами господарювання з інших регіонів України.

Водночас, за даними засобів масової інформації, регіони та територіальні громади стикаються з низкою серйозних викликів у забезпеченні належних умов для ВПО. Йдеться насамперед про проблеми із житлом, доступом до медичних послуг, а також задоволенням базових соціально-побутових потреб. Окрім цього, на релокованих підприємствах відчувається дефіцит кваліфікованих робітничих кадрів.

Ефективне вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб потребує активної взаємодії держави з бізнесом та іншими зацікавленими сторонами, зокрема волонтерськими і благодійними організаціями та міжнародними донорами. Важливу роль відіграють і об'єднання самих ВПО, які стали впливовими учасниками громадянського суспільства та налагодили співпрацю з органами влади. Їх залучення до консультацій у процесі ухвалення рішень щодо переселенців є необхідним. Водночас держава має забезпечувати координацію цих ініціатив, що дозволить більш ефективно спрямовувати їх на досягнення стратегічних цілей.

Російська агресія спричинила масштабну гуманітарну кризу як в Україні, так і в Європі. За різними оцінками, внаслідок війни понад 7 млн українців були змушені виїхати за межі країни. Станом на 30 червня 2024 року близько 4,32 млн громадян України отримали статус тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу. Приблизно 60% усіх українських біженців зосереджені у трьох державах: Німеччині (1,36 млн осіб, або 31,2%), Польщі (966,78 тис., або 22,4%) та Чехії (360,78 тис., або 8,4%), що підтверджують дані Євростату.

У червні 2024 року найбільше зростання чисельності українських біженців зі статусом тимчасового захисту зафіксовано в Німеччині (на

15,01 тис., або +1,1%), Польщі (на 12,52 тис., або +1,3%) та Чехії (на 4,37 тис., або +1,2%). Водночас скорочення кількості таких осіб відбулося лише у двох державах ЄС — Естонії (на 1,25 тис., або -3,7%) і Франції (на 80 осіб, або -0,1%). У співвідношенні до чисельності населення найвищий показник осіб із тимчасовим захистом на тисячу жителів спостерігався у Чехії (33,1), Литві (27,2) та Польщі (26,4), тоді як середній показник по ЄС становив 9,6. Станом на 30 червня 2024 року понад 98% отримувачів такого статусу становили громадяни України. У структурі біженців 39% припадало на жінок працездатного віку (18–59 років), 38% — на дітей до 18 років, 14% — на осіб віком понад 60 років і 10% — на чоловіків. При цьому 51% із них мають вищу освіту, а ще 28% — спеціальну.

У разі затягування війни масштаби незворотної еміграції можуть сягнути близько 5 млн осіб. На цьому наголосила директор Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України Елла Лібанова (12 червня). За її оцінками, у випадку швидкого завершення активної фази війни за кордоном може залишитися від 500 до 600 тис. українців, однак у разі тривалого конфлікту масштаби виїзду зростатимуть, особливо якщо буде скасовано обмеження на виїзд чоловіків.

Фахівці та науковці сходяться на думці, що демографічні втрати, спричинені як міграцією, так і бойовими діями, матимуть суттєвий вплив на післявоєнне відновлення держави та виконання мобілізаційних завдань.

Важливим нормативно-правовим орієнтиром у сфері демографічної політики є Стратегія людського розвитку, затверджена 2 червня 2021 року. Вона спрямована на створення умов для всебічного розвитку особистості, розширення можливостей реалізації людського потенціалу та активної участі громадян у суспільному житті. На її виконання 9 грудня 2024 року Кабінет Міністрів України ухвалив план заходів.

З урахуванням зазначених документів було розроблено Стратегію демографічного розвитку України до 2040 року, схвалено розпорядженням уряду від 30 вересня 2024 року №992-р [5]. У ній окреслено ключові виклики та загрози, що впливають на розвиток держави, зокрема:

- стрімке скорочення чисельності населення внаслідок депопуляції, масштабної трудової міграції, яка часто набуває постійного характеру, тимчасової окупації територій і наслідків збройної агресії;
- низький рівень народжуваності;
- збільшення кількості осіб з інвалідністю, включаючи дітей, які потребують комплексної підтримки та реабілітації;
- високий рівень передчасної смертності, особливо серед чоловіків;
- масову вимушену еміграцію, передусім жінок і дітей, через небезпеку та нестабільність;
- випадки незаконного вивезення громадян України за кордон, зокрема щонайменше 19,5 тис. дітей до Російської Федерації з тимчасово окупованих територій;
- демографічне старіння населення (станом на 1 січня 2022 року частка осіб віком 60+ становила 24,8%), що підсилює навантаження на систему соціального забезпечення та державні фінанси;

- значне внутрішнє переміщення населення, зокрема різке зростання кількості сімей ВПО з дітьми у 2022 році (із 124 тис. до 739 тис.), що створює додатковий тиск на інфраструктуру та ринок праці в безпечніших регіонах;
- поширення поведінкових моделей, за яких народження дітей відкладається або обмежується однією-двома дітьми, що не забезпечує природного відтворення населення, а умови війни лише підсилюють такі демографічні тенденції [12].

Головною метою Стратегії є забезпечення довгострокового відтворення населення України навіть в умовах дії негативних чинників, таких як війна, епідемії, бідність, економічні кризи, екологічні чи техногенні катастрофи.

Першочерговим стратегічним завданням визначено створення передумов для зростання рівня народжуваності. Для цього передбачено широкий комплекс заходів, зокрема формування сприятливого середовища для сімей із дітьми, підвищення їхньої економічної спроможності, забезпечення можливостей поєднання батьківства з професійною діяльністю, а також надання всебічної підтримки сім'ям із дітьми до досягнення ними повноліття.

Окрему увагу приділено розвитку системи психологічної та інформаційно-консультативної допомоги сім'ям, формуванню відповідального батьківства, підвищенню рівня репродуктивної культури населення через просвітницькі заходи. Важливим напрямом є також зміцнення інституту сім'ї, підтримка різних її типів, зниження ризиків бідності та підвищення державних соціальних стандартів і гарантій для сімей із дітьми.

Крім того, передбачено розвиток батьківських компетентностей, підготовку до реагування на кризові ситуації, підтримку життєстійкості сімей, що опинилися у складних обставинах, а також соціальний супровід родин військовослужбовців із дітьми.

У документі наголошується, що Україна стикається зі стрімким скороченням чисельності населення внаслідок депопуляції, масштабної трудової міграції, яка нерідко набуває постійного характеру, тимчасової окупації частини територій, а також нових викликів, спричинених збройною агресією. У зв'язку з цим підкреслюється необхідність комплексного стратегічного підходу, який дозволить мінімізувати демографічні ризики, забезпечити збалансоване відтворення населення, зберегти людський капітал і достатню чисельність робочої сили як у період воєнного стану, так і під час повоєнного відновлення.

Стратегія акцентує на важливості створення середовища, сприятливого для народження та виховання дітей, із забезпеченням економічної самостійності сімей. Вона також передбачає реалізацію міжгалузевих політик, спрямованих на підвищення народжуваності, зниження передчасної смертності та стимулювання повернення мігрантів.

Водночас документ орієнтований на формування належних умов життя в Україні, зокрема через забезпечення доступного житла, розвиток якісної громадської інфраструктури, створення безпечного середовища, впровадження принципів безбар'єрності, розвиток інклюзивного ринку

праці та зміцнення соціальної згуртованості на засадах рівності прав, свобод і гідності громадян.

Окремо наголошується на необхідності оперативного реагування на демографічні виклики з метою досягнення демографічної стійкості — здатності суспільства адаптуватися до змін, зберігаючи стабільність, життєздатність та власну ідентичність, а також підтримувати демографічний потенціал попри негативні тенденції [12].

У Стратегії визначено три ключові стратегічні цілі:

1. Забезпечення міграційного приросту населення, повернення громадян України та зменшення масштабів еміграції.

2. Формування умов для підвищення народжуваності та всебічної підтримки сім'ї.

3. Скорочення рівня передчасної смертності [12].

Попри ґрунтовне змістове наповнення Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року, план заходів її реалізації на 2024–2027 роки, за оцінками експертів, потребує більшої конкретизації та наповнення дієвими інструментами, здатними забезпечити досягнення задекларованих цілей. Це підтвердило обговорення документа на засіданні Антикризогового штабу стійкості в умовах воєнного стану Українського союзу промисловців і підприємців (УСПП), присвяченому питанням демографічної стійкості та розвитку трудового потенціалу.

Президент УСПП і голова Антикризогового штабу Анатолій Кінах наголосив, що державний бюджет на 2025 рік був ухвалений без належного економічного плану уряду. Він також звернув увагу на збереження неефективної монетарної політики: відсутність розширення кредитування економіки та промисловості супроводжується зростанням прибутків банківського сектору.

Стратегію учасникам представила представниця Міністерства соціальної політики Алла Кисляк, яка підкреслила високий рівень старіння населення — близько 22% становлять особи старшого віку. За прогнозами ООН, навіть за оптимістичного сценарію населення України у довгостроковій перспективі скорочуватиметься, причому зростання відбуватиметься переважно у старших вікових групах. Зокрема, за середнім сценарієм народжуваності до 2080 року частка осіб віком 60+ може досягти 49%, тобто майже половини населення.

У ході засідання було також проаналізовано актуальні дані щодо демографічної ситуації та ринку праці. За оцінками Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, станом на липень 2024 року чисельність населення становила 35,8 млн осіб, з яких 31,1 млн проживають на територіях, підконтрольних уряду. Водночас близько 5 млн громадян перебувають за кордоном, переважно в країнах ЄС, рятуючись від наслідків російської агресії [11].

З урахуванням наявних викликів і загроз, які зберігатимуться і після завершення воєнних дій, прогнозується подальше скорочення населення: до 28,9 млн осіб до 2041 року та до 25,2 млн — до 2051 року.

Серед запропонованих рішень директорка Інституту демографії Елла Лібанова наголошує на необхідності системного підходу, зокрема у роботі з

внутрішньо переміщеними особами. Вона підкреслює важливість розвитку муніципального житла, яке могло б надаватися ВПО в оренду громадами.

Також акцентується потреба трансформації економічної моделі: від трудомісткої до інноваційно орієнтованої, із фокусом на технології та розвиток механізмів публічно-приватного партнерства, з активною участю місцевих громад. Важливим є і раціональне планування розселення населення з урахуванням регіональних особливостей та екологічного навантаження.

Крім того, експертка звертає увагу на необхідність децентралізації підходів до реалізації демографічної політики: замість домінування центральних органів влади слід посилювати роль територіальних громад і стимулювати їх до впровадження відповідних ініціатив на місцях.

Особливого значення набувають заходи, спрямовані на підвищення народжуваності та повернення економічно активного населення з-за кордону.

За підсумками засідання Антикризисового штабу було сформовано резолюцію, яку планується направити до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів та Офісу Президента. Представники ділових та експертних кіл очікують на доопрацювання плану реалізації Стратегії, зокрема його наповнення конкретними програмами в економічній сфері та ефективними рішеннями для підтримки бізнесу як основи зростання доходів населення і зміцнення внутрішньої стійкості держави в умовах війни з РФ [11].

Експерти МВФ серед ключових чинників, що забезпечили швидку інтеграцію українських біженців, виокремлюють дію Директиви ЄС про тимчасовий захист (TPD), яка надала їм доступ до проживання, соціальної підтримки, медичних послуг та інших базових прав. Водночас держави-члени ЄС додатково спростили інтеграційні процедури, зокрема полегшили доступ до ринку праці через мовні програми, механізми визнання дипломів, перекваліфікацію та фінансові стимули для роботодавців.

Суттєвим фактором успішного працевлаштування стала й висока частка українців із вищою освітою, а також підвищений попит на робочу силу в країнах ЄС [14]. Загалом наявні дані свідчать, що українські біженці інтегруються на європейські ринки праці значно швидше, ніж попередні хвилі мігрантів: у низці країн рівень їх зайнятості вже досяг або перевищив 50%, хоча зазвичай таких показників вдається досягти лише через кілька років після прибуття. У такий спосіб вони частково компенсували дефіцит робочої сили в Європі, що підкреслюється в аналітиці МВФ.

Водночас одним із ключових викликів для реалізації Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року залишається масштабна зовнішня міграція. За оцінками експертів, українські біженці разом із внутрішньо переміщеними особами становлять близько третини довоєнного населення країни. Такі демографічні втрати, спричинені як міграцією, так і бойовими діями, матимуть суттєвий негативний вплив на повоєнне відновлення держави та її мобілізаційний потенціал [3].

Варто враховувати, що, приймаючи українських біженців, Європейський Союз одночасно вирішує проблему нестачі трудових ресурсів у власній економіці. Це значною мірою ускладнює перспективи їх повернення в Україну. Показовим є й ухвалення 27 червня у Страсбурзі резолю-

ції ПАРЕ, яка закликає до розробки довгострокових політик підтримки українських переселенців і допускає можливість надання їм постійного місця проживання після завершення дії тимчасового захисту.

Серед заходів, що можуть стимулювати українців залишатися в країнах ЄС, розглядаються: спрощення процедури визнання дипломів, забезпечення доступу до освіти, максимальне залучення до зайнятості, скорочення соціальних виплат при одночасному стимулюванні праці, безкоштовне вивчення мов, а також цільова підтримка сімей із дітьми.

За оцінками МВФ, витрати ЄС на підтримку українських біженців уже перевищили 40 млрд євро (близько 0,2% ВВП ЄС). При цьому соціологічні опитування демонструють зміну настроїв: якщо на початку повномасштабної війни понад 90% українців планували швидке повернення, то вже взимку 2022–2023 рр. лише 12% були готові повернутися найближчим часом, тоді як більшість відклала це рішення або не визначалася.

Негативні тенденції підтверджуються й макроекономічними прогнозами. У червні 2024 року Національний банк України переглянув оцінки міграційних процесів у бік погіршення: очікуваний відтік населення зріс до 400 тис. осіб у поточному році та ще 300 тис. — у наступному. За відсутності ефективної політики повернення це може призвести до втрати до 113 млрд дол. ВВП упродовж десятиліття та недоотримання близько 45 млрд дол. податкових надходжень.

У зв'язку з цим нова політика зайнятості має враховувати сучасні виклики — цифровізацію, глобальну мобільність населення, дефіцит кадрів і наслідки війни. Вона повинна бути спрямована на відновлення економіки, інтеграцію до ЄС та досягнення Цілей сталого розвитку ООН, зокрема зменшення соціальної нерівності [16].

Окремим серйозним викликом є трансформація статево-вікової структури населення. Старіння населення посилюється низькою народжуваністю, яка ще до війни не забезпечувала простого відтворення: у середньому 100 жінок народжували лише 116 дітей замість необхідних 210–220 [3].

Ситуація ускладнюється високими показниками смертності та різким зниженням народжуваності: у 2024 році Україна опинилася серед країн із найвищим рівнем смертності та найнижчим рівнем народжуваності. Основними стримуючими чинниками залишаються економічні труднощі, житлові проблеми, безпекові ризики та загальна невизначеність, що стимулює еміграцію.

Для стабільного функціонування економіки співвідношення працюючого населення до утриманців має становити щонайменше 2:1, однак в Україні спостерігається протилежна тенденція, що створює серйозні ризики в середньостроковій перспективі [4].

Водночас, попри всі виклики, Стратегія демографічного розвитку України до 2040 року є важливим і своєчасним нормативним документом, який окреслює системні підходи до подолання демографічної кризи. Її перевагою є орієнтація на практичні кроки, спрямовані на формування людського потенціалу, необхідного для економічного розвитку, зміцнення обороноздатності та повоєнного відновлення держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О. Р. Організаційно-правові виміри культурної орієнтації людини в умовах еміграції. *НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf>
2. Артёмов І.В. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: навчальний посібник. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021.С. 291-298.
3. Артёмов І., Ляшко М. Повернення мігрантів — питання національної безпеки України // *Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць*. Вип. 2 (33). / ред. кол.: О. М. Руденко (гол. ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2024. 264 с.
4. Токар П., Бабічин Н. Демографічні наслідки війни в Україні та необхідність стратегій повернення біженців // *Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць*. Вип. 2 (31). / ред. кол.: Л. М. Газуда (гол. ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 226 с.
5. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К. : НІСД, 2015. 474 с.
6. Концепція державної міграційної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>
7. Малиновська О. А. Глобальна угода щодо міграції та удосконалення міграційної політики України. *НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf>
8. Малиновська О. А. Проблеми реалізації стратегії державної міграційної політики України // *Збірник матеріалів науково-практичної конференції*. Вступ. *НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf>
9. План дій із лібералізації візового режиму з Європейським Союзом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001#Text
10. Позняк О. В. Проблеми реалізації імміграційної політики України. *НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf>
11. Старіння населення, міграція та війна: як Україна може зберегти і розвинути людський потенціал? *УСПП*. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/starinnia-naselennia-mihratsiia-ta-viina-iaki-ukraina-mozhe-zberehty-i-rozvynuty-liudskiy-potentsial>
12. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>
13. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
14. Українські біженці інтегруються у ринок праці ЄС значно швидше, ніж їх попередники з інших країн, — МВФ. *Цензор.Нет*. URL: https://biz.censor.net/news/3516239/ukrayinski_bijentsi_shvydko_integruiutsya_u_rynok_pratsi_yes_mvf
15. Шевчук А. Населення України може скоротитись до 25 мільйонів. 04.12.2024. *Кореспондент*. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4737293-naselennia-ukrainy-mozhe-skorotyty-s-do-25-milioniv-ombudsmen>
16. Павловський А. Де люди?! Ринок праці на межі колапсу. 07.11.2025. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/de-ljudi-rinok-pratsi-na-mezhi-kolapsu.html>

17. Гергелюк О. Вступ України до Євросоюзу 1 січня 2027 року неможливий, — Мерц. 29.01.2026. *Цензор.Нет*. URL: <https://censor.net/ua/news/3597799/merts-vyklyuchyv-vstup-ukrayiny-do-yes-u-sichni-2027-roku>
18. Integration of war refugees from Ukraine? bottom-up and top-down views of Central European second-tier cities. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/25739638.2025.2579158> <https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2579158>
19. Недашківський В. Молодь тікає з України, на заміну їдуть бангладешці та пакистанці. На ринку праці — глибока криза. 19.11.2025. *Цензор.Нет*. URL: <https://censor.net/biz/resonance/3585793/skilky-molodyh-cholovikiv-vyuyihaly-z-ukrayiny-ta-hto-yih-zaminyt>

REFERENCES

1. Antonova O. R. Orhanizatsiyno-pravovi vymiry kul'turnoyi oriyentatsiyi lyudyny v umovakh emihratsiyi [Organizational and legal dimensions of human cultural orientation in conditions of emigration]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf> [in Ukrainian].
2. Art'omov I.V. (2021). Aktual'ni problemy zovnishn'oyi polityky Ukrayiny [Current problems of foreign policy of Ukraine]. Uzhgorod: State Higher Educational Institution «UzhNU» [in Ukrainian].
3. Art'omov I., Lyashko M. (2024). Povnennya mihrantiv — pytannya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Return of migrants — a matter of national security of Ukraine]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist'* — *Geopolitics of Ukraine: history and modernity*. 2(33). Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
4. Tokar P., Babichyn N. (2023). Demohrafichni doslidzhennya viyny v Ukrayini ta potrebuyut' stratehiyi povnennya bizhentsiv [Demographic studies of the war in Ukraine and the need for a refugee return strategy]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist'* — *Geopolitics of Ukraine: history and modernity*. 2(31). Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
5. Horbulina V. P., Vlasyuka O. S., Libanovoyi E. M. (2015). Donbas i Krym: tsina povnennya [Donbas and Crimea: the price of return]. *niss.gov.ua*. [in Ukrainian].
6. Kontsepsiya derzhavnoi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny [Concept of the state migration policy of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text> [in Ukrainian].
7. Malynovs'ka O. A. Hlobal'na uhoda shchodo mihratsiyi ta udoskonalennya mihratsiynoyi polityky Ukrayiny [Global Agreement on Migration and Improvement of Migration Policy of Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf> [in Ukrainian].
8. Malynovs'ka O. A. Problemy realizatsiyi stratehiyi derzhavnoi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny [Problems of implementing the strategy of the state migration policy of Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf> [in Ukrainian].
9. Plan diy iz liberalizatsiyi vizovoho rezhymu z Yevropeys'kym Soyuzom [Action Plan for Visa Liberalization with the European Union]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001#Text [in Ukrainian].

10. Poznyak O. V. Problemy realizatsiyi immihratsiynoyi polityky Ukrayiny [Problems of implementing the immigration policy of Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf> [in Ukrainian].
11. Starinnya naselelnya, mihratsiya ta viyna: yak Ukrayina mozhe zberehty i rozvynuty lyuds'kyy potentsial? [Population aging, migration and war: how Ukraine can preserve and develop human potential?]. *uspp.ua*. Retrieved from <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/starinnia-naselelnia-mihratsiia-ta-viina-iaki-ukrainna-mozhe-zberehty-i-rozvynuty-liudskiy-potentsial> [in Ukrainian].
12. Stratehiya demohrafichnoho rozvytku Ukrayiny na period do 2040 roku [Demographic Development Strategy of Ukraine for the period until 2040]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Stratehiya derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrayiny na period do 2025 roku [Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the period until 2025]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
14. Ukrayins'ki bizhentsi intehruyut'sya u rynek pratsi YES znachno shvydshe, nizh yikh poperednyky z inshykh krayin [Ukrainian refugees are integrating into the EU labor market much faster than their predecessors from other countries]. *cursor.net*. Retrieved from https://biz.cursor.net/news/3516239/ukrayinski_bizhentsi_shvydko_intehruiutsya_u_rynek_pratsi_yes_mvf [in Ukrainian].
15. Shevchuk A. (2024). Naselelnya Ukrayiny mozhe skorotyts' do 25 mil'yoniv [The population of Ukraine may decrease to 25 million]. *ua.korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4737293-naselelnia-ukrainy-mozhe-skorotyts-do-25-milioniv-ombudsmen> [in Ukrainian].
16. Pavlovs'kyy A. (2025). De lyudy?! Rynek pratsi na mezhi kolapsu [Where are the people?! The labor market on the verge of collapse]. *Dzerkalo tyzhnya*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/de-ljudi-rinok-pratsi-na-mezhi-kolapsu.html> [in Ukrainian].
17. Herhelyuk O. (2026). Vstup Ukrayiny do Yevrosoyuzu 1 sichnya 2027 roku nemozhlyvyy, — Merts [Ukraine's accession to the European Union on January 1, 2027 is impossible, — Merz]. *cursor.net*. Retrieved from <https://cursor.net/ua/news/3597799/merts-vyklyuchyv-vstup-ukrayiny-do-yes-u-sichni-2027-roku> [in Ukrainian].
18. Integration of war refugees from Ukraine? bottom-up and top-down views of Central European second-tier cities. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/25739638.2025.2579158> <https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2579158> [in English].
19. Nedashkivs'kyy V. (2025). Molod' tikaye z Ukrayiny, na zaminu yidut' banhladeshti ta pakystantsi. Na rynku pratsi — hlyboka kryza [Youth flees Ukraine, Bangladeshis and Pakistanis come to replace them. There is a deep crisis on the labor market]. *cursor.net*. Retrieved from <https://cursor.net/biz/resonance/3585793/skilky-molodyh-cholovikiv-vyiyahy-z-ukrayiny-ta-hto-yih-zaminyt> [in Ukrainian].